

İnsan haklarının evrimi

Vaadler, vaatler

Liderlerimiz bizim adımıza çok fazla vaatte bulundular! İmzaladıkları belgelerdeki her şart yerine getirilseydi, yaşamlarımız barış, güvenlik, sağlık ve rahatlık içinde geçiyor olurdu; hukuki yapılarımız adil olur ve herkese aynı düzeyde koruma sağlanıyor olurdu; siyasi süreçler şeffaf ve demokratik olur ve halkın çıkarlarını gözetirdi.

Peki öyleyse yanlış giden nedir? Yanlış giden ufak şeylerden biri politikacıların bizler gibi olması ve ilk fırsatta kestirme yolu tercih etmeleridir! Bu yüzden bizim adımıza tam olarak hangi vaatlerde bulunulduğunu öğrenmeli ve bu sözlerin yerine getirildiğinden emin olmalıyız.

? Yapacağınıza söz verdiğiniz şeyleri her zaman yapar mısınız? Kimse size hatırlatmasa bile yapar mısınız?

Hangi haklara sahibiz?

Bir insan olarak, insan hakları başlığı altındaki tüm haklara sahip olmamız gerekir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve diğer uluslararası sözleşmeler farklı hakları içerir. Bu sözleşmeleri, oluşum ve uluslararası toplum tarafından benimsenme süreçlerini ele alarak inceleyeceğiz. İnsan haklarını sınıflandırmanın 'normal' yolu, bu hakları 'birinci, ikinci ve üçüncü kuşak' haklar olarak ele almaktır. Ancak ileride göreceğimiz gibi bu tip bir sınıflandırmanın sınırlı bir kullanımı vardır, hatta bazen yanıltıcı bile olabilir.

Birinci kuşak haklar (kişisel ve siyasi haklar)

Birinci kuşak haklar on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda bir teori olarak ortaya çıktı. Ortaya çıkışına yoğun olarak siyasi kaygılar önayak oldu. İktidarı tamamıyla elinde bulunduran devletin her şeyi yapamayacağına dair düşünce yavaş yavaş kabul görmeye başladı. Halk kendi hayatını doğrudan ilgilendiren politikalar üzerinde etkili olabilmeliydi.

Bu dönemde iki temel düşünce oluştu. Bunlar, **kişisel özgürlük** ve **bireyin devletin ihlallerinden korunması** idi.

- **Kişisel** haklar bireylerin fiziksel ve ahlaki bütünlüğünün garanti altına alınmasını sağlar, bireylere vicdan ve inançları için kendi alanlarını yaratma imkânı verir: Örneğin, eşitlik ve özgürlük hakkı, dini yaşama özgürlüğü ya da düşünceyi ifade etme özgürlüğü, işkenceye maruz kalmama ya da yaşam hakkı.
- **Yasal** haklar genelde 'kişisel' haklar kategorisinde yer alır. İnsanların hukuki ve siyasi süreçlerde koruma altına alınmalarını sağlar: Örneğin, keyfi tutuklama ya da gözaltına karşı korunma, bir mahkeme tarafından suçlu bulunana kadar masum kabul edilme hakkı ve temyiz hakkı.
- **Siyasal** haklar toplumsal yaşama katılım için gerekli haklardır: Örneğin, oy kullanma hakkı, siyasi partilere katılma hakkı, özgürce toplanma ve toplantılara katılma hakkı, düşünceyi ifade etme hakkı ve bilgi edinme hakkı.

"Tüm haklar evrensel, bölünemez, birbirine bağlı ve birbirleriyle ilgilidir."

Viyana Bildirisi

"Mesele esir düşmekte değil, teslim olmamakta bütün mesele!"

Nazım Hikmet

“Şoke eden gerçek ... devletlerin ve uluslararası topluluğun bir bütün olarak çok sık işlenen ekonomik, sosyal ve kültürel hak ihlallerini hoşgörmesidir. İhlaller kişisel ve siyasal haklar bağlamında yaşansaydı dehşet ve hakaret ifadeleriyle karşılaşılabilecek ve hakkın telafisinin acil bir şekilde yerine getirilmesini talep etmek için örgütlü bir çabaya girilecekti.”

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından Viyana Konferansı'nda açıklanan Bildiri

“Gelişme hakkı, her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyledir.”

Madde 1, BM Gelişme Hakkına Dair Bildiri

Kategoriler arasındaki çizgiler net değildir. Bu kategoriler birçok yol içinde farklı hakları sınıflandırılmak için kullanılan basit bir yoldur. Örneğin, bir insanın fikrini ifade etmesi hem kişisel hem de siyasal bir haktır. Bu hak, siyasal yaşama katılım için gerekli olduğu kadar kişisel özgürlük için de önemli bir yer taşır.

Tüm siyasal haklar aynı zamanda kişisel hak mıdır?

Kişisel ve siyasal haklar bugün Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (UKSHS) ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi (AİHS) aracılığıyla detaylı olarak tanımlanır. En azından 'Batı'daki birçok devlet tarafından diğer haklar olmasa bile bu hakların en önemli insan hakları olduğu kabul edilmektedir. İlerleyen kısımlarda bunun yanlış bir görüş olduğunu anlayacağız.

Soğuk Savaş sırasında Sovyet Bloku ülkeleri kişisel ve siyasal hakları hiçe saydıkları için ciddi şekilde eleştirildi. Bu ülkeler bu eleştirilere yanıt olarak batı demokrasilerini temel sosyal ve ekonomik hakları görmezden geldiği için eleştirdi (bu hakları aşağıda ele alacağız). İki eleştiride de en azından bir gerçek payı vardı.

İkinci kuşak haklar (sosyal, ekonomik ve kültürel haklar)

Bu haklar (yaşamın temel gereksinimleriyle) insanların nasıl birlikte yaşayacağı ve çalışacağıyla ilgilidir. Bu haklar **eşitlik** ve **yaşam için gerekli sosyal ve ekonomik ürün, hizmet ve fırsatlara erişimin güvence altına alınması** düşüncesini temel alır. Bu haklar erken sanayileşme ve işçi sınıfının gelişmesi sonucunda uluslararası toplumu ilgilendiren konular arasında yer almaya başladı. Bu gelişmeler sonucunda onurlu bir yaşam sürmek için yeni talepler ve düşünceler oluşmaya başladı. İnsan onuru için, kişisel ve siyasal haklarla önerilen unsurlardan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu insanlar yavaş yavaş farketmeye başladılar.

- **Sosyal haklar**, toplumsal yaşama tam anlamıyla katılmak için gereken haklardır. Eğitim hakkı, aile kurma ve aile yaşantısını devam ettirme gibi haklar yanında sıklıkla 'kişisel' haklar olarak kabul edilen haklar da sosyal haklar kapsamındadır: Örneğin, dinlenme ve boş zaman hakkı, sağlık hakkı, mahremiyet hakkı ve ayrımcılığa maruz kalmama hakkı.
- **Ekonomik haklar** aslında çalışma hakkı, ekonomik açıdan onurlu bir yaşam sürme hakkı ve yaşlı ya da engelliyseniz bakım ve barınma hakkını içermesi amacıyla ortaya çıktı. Ekonomik haklar insan onurunu asgari seviyede garanti altına almak için gereken güvenceyi sağlar. Bu haklar, aynı zamanda uygun bir iş ya da uygun barınma koşullarının olmamasının psikolojik olarak insanları küçük düşürebileceğine de işaret eder.
- **Kültürel haklar** bir toplumun kültürel 'yaşam tarzı'yla ilgilidir. Kültürel haklara çoğunlukla diğer haklardan daha az ilgi gösterilir. Kültürel haklar arasında toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılım ve belki de eğitim hakkı vardır. Fakat, birçok başka tür haklar resmi anlamda 'kültürel' haklar olarak sınıflandırılmasa da bir toplum içindeki azınlık topluluklarının kendi kültürlerini korumaları için büyük önem taşımaktadır: Örneğin, ayrımcılığa uğramama hakkı ve kanunlar tarafından adil şekilde korunma hakkı.

Yaşadığınız toplum içindeki farklı kültürel grupların hakları kısıtlanıyor mu? Hangi dini bayramlar ulusal nitelik taşıyor?

Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar, hem Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'yle (UESKHS) hem de Avrupa Sosyal Şartı'yla tanımlanmıştır.

Bazı haklar diğerlerinden daha mı önemlidir?

Sosyal ve ekonomik hakların, kişisel ve siyasal haklarla eşit düzeyde kabul edilmesi için zor bir süreçten geçildi. Bunun altında hem ideolojik hem de siyasi sebepler yatmaktadır. Asgari düzeyde yaşama standardı, barınma ya da uygun çalışma koşullarının onurlu bir yaşam için gerekli unsurlar olduğu sıradan bir yurttaş tarafından kolayca anlaşılabilir ve kabul görebilir, fakat politikacılar bunu kabul etmek için o kadar da hazır olmadılar. Bunun bir sebebi, dünya üzerinde yaşayan tüm insanların sosyal ve ekonomik haklarının güvence altına alınmasının kaynakların yeniden bölüştürülmesi anlamına gelmesidir. Politikacılar böyle bir politikanın kendilerine oy kazandırmayacağına muhakkak ki farkındalar.

Bununla birlikte, ikinci kuşak hakların neden farklı bir düzen gerektirdiğine dair birçok gerekçe öne sürüldü. Sıkça öne sürülen iddialardan biri, sosyal ve ekonomik hakların—en azından kısa vadede— ne gerçekçi ne de gerçekleştirilebilir olduğu ve bu haklara aşama aşama ulaşılması gerektiğiydi. Bu yaklaşım Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde kullanılır: Sözleşmeye göre hükümetler ekonomik ve sosyal haklara gelecekte ulaşmak için belirli önlemler aldıklarını sadece göstermek zorundadır. Ancak, bu iddia tartışmaya çok açıktır. İddianın her şeyden çok siyasi varsayımlar üzerine kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Birçok bağımsız çalışma, ortak bir çabaya girildiği takdirde dünya üzerinde yaşayan insanların tamamının temel ihtiyaçlarının karşılanmasını güvence altına alacak yeterli düzeyde kaynak ve uzmanlık olduğunu açıklamaktadır.

İkinci bir iddia da birinci ve ikinci kuşak haklar arasında teorik bir fark olduğudur: Birinci kuşak haklar hükümetlere belirli konularda müdahil olmama şartı koşar (bunlar “negatif” haklar olarak adlandırılır); diğer yandan ikinci kuşak haklar hükümetlerin yapıcı mühadalesini gerektirir (bunlar da “pozitif” haklardır). Bu argüman şöyle devam eder: Hükümetlerin en azından kısa vadede pozitif adım atmalarını beklemek gerçekçi değildir ve hükümetler, kendilerini bu adımları atmaya yükümlü hissetmezler. Sonuç olarak ne birey ne de hükümetler açısından bir yükümlülük yoksa, kelimenin tam anlamıyla bir haktan söz etmek mümkün değildir.

Fakat, bu gerekçelerin temelinde iki yanlış anlama bulunmaktadır.

Birincisi, kişisel ve siyasal haklar tamamıyla negatif değildir. Bir hükümetin, örneğin, işkencenin yasaklanmasını güvence altına alması için hükümet yetkililerinin insanlara işkence yapmaktan kaçınması yeterli değildir! İşkencenin tamamıyla ortadan kalkması için bir denetleme ve kontrol mekanizması geliştirmek gerekir: Politikalar ve yasal mekanizmalar geliştirilmeli, bilginin paylaşımı ve tutuklama merkezlerine erişim sağlanmalı ve bunun yanında daha birçok şey yapılmalıdır. Aynı durum oy kullanma hakkı ve tüm kişisel ve siyasal hakların güvence altına alınması için de geçerlidir. Başka bir deyişle, bu haklar hükümetlere negatif uygulamadan kaçınma ve pozitif uygulamaları yerine getirme yükümlülüğü getirmektedir.

? Serbest ve adil seçimleri garanti altına almak için bir hükümetin ne tür pozitif uygulamaları yerine getirmesi gerekir?

İkincisi, sosyal ve ekonomik haklar, aynı kişisel ve siyasal haklar gibi hükümetlerin belli bazı faaliyetlerden kaçınmasını gerektirir. Örneğin, şirketlere büyük vergi kolaylıkları sunmaktan, zaten görece iyi durumdaki bölgelerde kalkınmanın teşvik edilmesinden, yahut gelişmekte olan ülkeleri dezavantajlı kılabilecek ticaret vergisini dayatmaktan kaçınmak gibi.

Aslında, farklı tür haklar sınıflandırmadaki etiketlerinin ötesinde birbiriyle daha yakın bir ilişki içindedir. Ekonomik haklar siyasal hakların içine geçmektedir; kişisel haklar çoğu zaman sosyal haklardan ayrı tutulamaz. Etiketler geniş bir resim görüntüsü vermek üzere kullanılır ama bu aynı zamanda yanlış anlamalara da sebep olur. Neredeyse her hak—farklı şartlar altında— her kategorinin içine girebilir.

“İnsan hakları kahvaltıda başlar.”

Léopold Senghor

“İlk önce gırtlak gelir sonra ahlak.”

Bertold Brecht

“Kültür, bir insan her şeyi unutmuş olsa da onun içinde yaşamaya devam eden şeydir.”

Emile Henriot

Üçüncü kuşak haklar (kolektif haklar)

Uluslararası toplum tarafından benimsenmiş insan haklarının listesi hiçbir zaman sabit kalmadı. 1950’li yıllarda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan haklar hiçbir zaman sorgulanmamış olsa da yeni sözleşme ve belgeler, bu Bildirge’de yer alan temel kavramları netliğe kavuşturarak geliştirdi.

Yapılan eklemeler bir dizi etken sonucunda ortaya çıktı: Bu ekler kısmen, insan onuru anlayışının süreç içinde değişmesiyle, kısmen teknolojik değişimlerle ve yoğun olarak yeni tehditlerin ortaya çıkmasıyla oluşturuldu. **Üçüncü kuşak** haklar olarak önerilen bu yeni haklar kategorisi, birinci ve ikinci kuşak hakların gerçekleştirilmesinin önündeki çeşitli engellerin farklı şekilde kavranması sonucunda ortaya çıktı. Küreselleşmenin hız kazanması, kaynakların bahsi geçen bu engellerin kaldırılması için kullanılmasını mümkün kıldı.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların haklarına saygı gösterilmesinin önündeki engeller nelerdir? En çok tehdit altındaki haklar hangileridir?

Üçüncü kuşak hakların temelinde yatan fikir **dayanışmadır**; bu haklar **toplumun ya da halkların kolektif haklarını** kapsar—sürdürülebilir gelişme, barış ya da sağlıklı bir çevre hakkı gibi. Dünyanın büyük bir bölümünde, aşırı yoksulluk, savaş, ekolojik ve doğal felaketler gibi olaylar insan haklarına saygının çok sınırlı bir düzeyde gerçekleştiğini gösterdi. Bu sebeple, birçok insan yeni bir insan hakları kategorisinin oluşturulmasının gerekliliğini hissetti. Bu haklar toplum için—özellikle dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde—uygun şartları hazırlayacak, zaten benimsenmiş olan birinci ve ikinci kuşak hakların garanti altına alınmasını sağlayacaktı.

Üçüncü kuşak haklar kategorisine giren haklar gelişme, barış, sağlıklı bir çevre, insanlığın ortak mirasından faydalanma, iletişim ve insani yardım haklarıdır.

Ancak bu yeni haklar kategorisi üzerinde hâlâ tartışılmaktadır. Bazı uzmanlar kolektif hakların ‘insan’ hakları olarak adlandırılmasına karşı çıkmaktadır. İnsan haklarına, tanımı itibarıyla, bireyler sahiptir. İnsan hakları bireyin çıkarlarını önde tutar; bireysel çıkarlar bir toplumun ya da sosyal bir grubun çıkarlarından daha önceliklidir. Buna karşılık, kolektif haklar toplum hatta bir devletin bütününe koruma altına almayı amaçlar.

Bu tartışma, üçüncü kuşak hakların var olup olmadığı üzerine değil, daha çok bu hakların insan hakları olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmaması üzerinedir. Bu tartışma soyut düzeyde kalmakta, sınıflandırmanın somut sonuçlarının da olacağı dile getirilmektedir. Örneğin, terminolojide yapılacak bir değişikliğin bazı baskıcı rejimlerin, (bireysel) insan haklarını, kolektif insan hakları adına reddetmek üzere bir ‘gerekçe’ olarak göstermesi bazı insanları endişelendirmektedir. ‘Ekonomik gelişme’yi güvence altına almak için kişisel hakların katı bir kısıtlamaya tabi tutulması buna örnek olabilir. Her zaman olmasa bile dile getirilen başka bir kaygı daha bulunmaktadır: Üçüncü kuşak hakların devlet değil uluslararası topluluk tarafından koruma altına alması gerektiğinden, hesap verebilirlik asla sağlanamayacak bir koşuldur. Kafkasya ya da Filistin’de barış ortamının sağlanmasından kim ya da ne sorumlu olmalıdır?

Şunu da eklemek gerekir; bu haklara ne isim verirsek verelim, bu alanın uluslararası toplum tarafından daha iyi araştırılması ve daha büyük bir ilgiyle ele alınması noktasında genel bir kabul vardır. Bazı kolektif haklar kimi sözleşmelerle—özellikle Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nda—zaten benimsenmiştir. Buna ek olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kendi kaderini tayin hakkını içermektedir. Ayrıca gelişim, bir insan hakkı olarak 1986 yılı BM Genel Kurulu Bildirisi’yle yasalaştırılmıştır.

“Herkes, [...] bilimsel ilerlemeleri ve bunun getirdiği yararları paylaşma hakkına sahiptir.”

Madde 27, IHEB

Bilimsel ilerleme

Yeni hakların tanınmaya başlandığı başka bir alan da tıp bilimidir. Yeni bilimsel keşifler, özellikle genetik mühendisliği, organ ve doku nakli alanlarında insan haklarına dair yeni soruları gündeme getirmektedir. Teknik ilerlemeler kaydedildikçe, yaşam doğasıyla ilgili soruların bu alanların her biri için yanıtlanması gerekiyor. Avrupa Konseyi bu karmaşık ve sınırları zorlayan konulara uluslararası bir sözleşme ile yanıt verdi: Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi (Oviedo Sözleşmesi). Bu sözleşme Aralık 1999'da yürürlüğe girdi.

Bu sözleşme Avrupa Konseyi'ne üye 34 devlet tarafından imzalandı ve 20 devlet tarafından onaylandı. Sözleşme, yukarıda bahsi geçen sorun alanlarının bazılarını ele almaktadır.

İlgili sözleşme maddelerinin özeti:

- Bir insanın genetik mirasından dolayı herhangi bir tür ayrımcılığa maruz kalması yasaktır.
- Kestirim amaçlı(prediktif) genetik testler sadece sağlık nedenleriyle uygulanabilir, fakat bir çocuğun gelecekte sahip olacağı fiziksel özellikleri belirlemek üzere ve buna benzer durumlarda uygulanamaz.
- İnsan genomunu değiştirme amaçlı müdahaleler sadece önleyici amaçla ya da teşhis ya da tedavi amacıyla yapılabilir.
- Gelecekte çocuğun cinsiyetini belirlemek amacıyla yapılan tıbbi müdahaleli üremeye izin verilemez.
- Yaşayan bir insandan nakil amacıyla organ ya da doku alınmasına, ancak alıcının tedavisi için gerekliyse izin verilebilir. (Madde 21- Maddi çıkar yasağı)

Biyoteknoloji

Genetik mühendisliği, önceden belirlenmiş bir yöntemle bir organizmanın genetik öğeleriyle oynayarak, organizmanın kendi özünde barındırdığı özellikleri değiştirme yöntemidir. Bu alanda kaydedilen ilerleme çeşitli ahlaki ve insan hakları ile ilgili soruların yoğun bir şekilde tartışılmasına sebep oldu; örneğin organizmanın tamamının ve onu takip eden kuşakların genetik yapısının kalıcı bir şekilde değişmesine sebep olacağı mikrop hücreleriyle oynanmasına izin verilmesi midir ya da bir klon organizmasının bir genden yeniden üretiminin fare ya da koyunlar üzerinde denenmesine izin veriliyorsa, aynı uygulamaya insanlar için de müsaade edilmeli midir?

Biyomedikal teknoloji alanındaki ilerlemeler yetişkin ya da cenin organ ya da dokularının bir vücuttan ötekine naklini mümkün kıldı. Genetik mühendisliği gibi, bu alan da bazı insanların yaşam kalitesini yükseltmek için muazzam fırsatlar sunmakta hatta insan hayatı kurtarmaktadır –fakat bu ilerlemelerle birlikte ortaya çıkan şu sorunlara bir göz atmakta fayda var:

- Ölü bir insan bedeninden alınan bir organla bir yaşam kurtarılabilir mi ya da bununla bir yaşam iyileştirilebiliyorsa, böyle bir uygulamaya her zaman başvurulmalı mıdır? Ya da ölü bedenlere de saygı duyulması gerekir mi?
- Eğer sınırlı sayıda organ arzı varsa, ihtiyacı olan herkesin organ nakli için eşit şansa sahip olmasını nasıl garantileyebiliriz?
- Organ ya da dokuları koruma altına alan yasalar olmalı mıdır?
- Tıbbi müdahale bir birey genomunu etkiliyorsa ve ortaya çıkan sonuç bireyin yaşamı ya da yaşam kalitesi üzerinde bir tehdit olma niteliği taşıyorsa, bu bedeli ödemeye değer mi? Müdahale sonucu birey ölürse bunu cinayet olarak mı değerlendirmek gerekir?

“Bir insana genetik olarak özdeş, canlı veya cansız başka bir insan yaratmayı amaçlayan herhangi bir müdahale yasaktır.”

İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesine Ek Protokol, Paris 1998

UNESCO

İnsan genomu konusuna UNESCO da özel bir ilgi göstermiştir. 10 Kasım 1997 tarihinde UNESCO Genel Konferansı, Evrensel İnsan Genomu ve İnsan Hakları Bildirisi'ni kabul etti. Bu Bildiri insanlığın genetik mirasına ve bireylerin genlerine yapılacak tıbbi müdahaleye benzeri sınırlamalar getirdi.

Referanslar

Simonides, Janusz der., *Human Rights: New Dimensions and Challenges*, Manual on Human Rights, UNESCO/Dartmouth Publishing, Paris, 1998.

Donnelly, Jack, *Universal Human Rights in theory and practice*, Cornell University Press, 1989.

Robertson A. and Merrills J, *Human rights in the world*, Manchester University Press, 1996.

Bioetik üzerine AK'nin İnternet sitesi, www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Bioethics/